

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА



ПРИСТУПНЕ БЕСЕДЕ
СРПСКИХ АКАДЕМИКА
II



БЕОГРАД
Српска академија наука и уметности

2021



СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ



**ПРИСТУПНЕ БЕСЕДЕ
СРПСКИХ АКАДЕМИКА
(1886–1947)**

Књига 2

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

PRESIDENCY

INAUGURAL SPEECHES
OF SERBIAN ACADEMICIANS
(1886–1947)

Volume 2

The volume is published on account of the SASA Presidency resolution adopted at its 2nd session of 20 February 2020 and the SASA Executive Board resolution adopted at its 33rd session of 5 November 2021

Editor-in-chief

academician
MIRO VUKSANOVIĆ

BELGRADE

2021

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ПРЕДСЕДНИШТВО

**ПРИСТУПНЕ БЕСЕДЕ
СРПСКИХ АКАДЕМИКА
(1886–1947)**

Књига 2

Књига је објављена на основу одлуке Председништва САНУ са II седнице
20. фебруара 2020. године и одлуке Извршног одбора САНУ са XXXIII седнице
5. новембра 2021. године.

Уредник

академик
МИРО ВУКСАНОВИЋ

БЕОГРАД

2021

SASA PRESIDENCY

academician Vladimir S. Kostić,
President of SASA

academician Zoran V. Popović,
Vice President of SASA for Natural Sciences

academician Ljubomir Maksimović,
Vice President of SASA for Social Sciences

academician Zoran Knežević,
Secretary General of SASA

academician Stevan Pilipović,
President of SASA Branch in Novi SAD

academician Ninoslav Stojadinović,
President of SASA Branch in Niš

academician Milan Damnjanović,
Secretary of the Department of Mathematics, Physics and Geo Sciences

academician Vladimir Stevanović,
Secretary of the Department of Chemical and Biological Sciences

academician Dejan B. Popović,
Secretary of the Department of Technical Sciences

academician Dragan Micić,
Secretary of the Department of Medical Sciences

academician Zlata Bojović,
Secretary of the Department of Language and Literature

academician Kosta Čavoški,
Secretary of the Department of Social Sciences

academician Mihailo Vojvodić,
Secretary of the Department of Historical Sciences

academician Milan Lojanica,
Secretary of the Department of Arts

ПРЕДСЕДНИШТВО САНУ

академик Владимир С. Костић,
п̄редседник САНУ

академик Зоран В. Поповић,
п̄ошп̄редседник САНУ за п̄риродне науке

академик Љубомир Максимовић,
п̄ошп̄редседник САНУ за друшп̄вене науке

академик Зоран Кнежевић,
п̄енерални секретар САНУ

академик Стеван Пилиповић,
п̄редседник Оп̄ранка САНУ у Новом Сагу

академик Нинослав Стојадиновић,
п̄редседник Оп̄ранка САНУ у Нишу

академик Милан Дамњановић,
секретар Одељења за математичку, физику и тео-науке

академик Владимир Стевановић,
секретар Одељења хемијских и биолошких наука

академик Дејан Б. Поповић,
секретар Одељења п̄техничких наука

академик Драган Мицић,
секретар Одељења медицинских наука

академик Злата Бојовић,
секретар Одељења језика и књижевности

академик Коста Чавошки,
секретар Одељења друшп̄вених наука

академик Михаило Војводић,
секретар Одељења историјских наука

академик Милан Лојаница,
секретар Одељења уметности

THE SASA BOARD FOR HISTORY AND
PUBLICATION OF ACADEMIC SPEECHES

President

academician Miro Vuksanović

Members

academician Vladan Đorđević

academician Gradimir V. Milovanović

academician Radoje Čolović

corresponding member Dragan Vojvodić

corresponding member Jelena Jovanović

corresponding member Pavle Petrović

corresponding member Tanja Ćirković Veličković

Board secretaries

Danka Kuželj

Marina Ninić

Board assistant

Dragoslav Boro

АКАДЕМИЈСКИ ОДБОР ЗА ИСТОРИЈАТ И
ОБЈАВЉИВАЊЕ АКАДЕМСКИХ БЕСЕДА

Председник

академик Миро Вуксановић

Чланови

академик Владан Ђорђевић

академик Градимир В. Миловановић

академик Радоје Чоловић

дописни члан Драган Војводић

дописни члан Јелена Јовановић

дописни члан Павле Петровић

дописни члан Тања Ђирковић Величковић

Службени сарадници

Данка Кужел

Марина Нинић

Технички сарадник

Драгослав Боро

Академске беседе редовних чланова Српске краљевске академије у овој књизи објављене су према њиховом првом издању без језичких, стилских, правописних и других измена – да би аутентичност текстова била у потпуности сачувана.

САДРЖАЈ

Миро Вуксановић <i>Присјуйне беседе српских академика (уреднички њредџовор друџој књизи)</i>	15
Прави чланови Српске краљевске академије (1886–1947)	19
Приступне беседе (1890–1914)	
Академија природних наука	
Сима Лозанић <i>О аромајичним дијџијокарбамајима</i>	39
Јован Цвијић <i>Струкиџура и џодела џланина Балканској џолуосџрва</i>	57
Михаило Петровић Алас <i>О мајемајичкој џеоријџи акџивносџи узрока</i>	95
Богдан Гавриловић <i>Проблем џросџора, хијер-џросџора и конџинуума</i>	135
Сава Урошевић <i>Један џоџлед на џосџанак крисџаласџих шкриџаца</i>	151
Академија философских наука	
Владан Ђорђевић <i>Кораис и Досиџеј</i>	167
Јован Туроман <i>Борба за хуманисџичну џимназију и борба џроџив џе</i>	241
Петар Пера Ђорђевић <i>О реду речи у српском језику</i>	259

Љубомир Стојановић	
<i>О индивидуалисању српскога језика</i>	295
Андра Николић	
<i>О књижевной кријици</i>	313
Александар Белић	
<i>Основне црпе историјској развијка српскога језика</i>	323

Академија друштвених наука

Јован Ристић	
<i>Леополд Ранке и ослобођење Србије</i>	329
Глигорије Гига Гершић	
<i>Пољед на међународни и државојравни пологај Босне и Херцеговине и</i> <i>острва Кијра према научним оценама прејсјавника данашње</i> <i>међународно-јравне теорије</i>	343
Стојан Бошковић	
<i>Државна идеја у старој и новој српској Краљевини са пољедом на исту</i> <i>идеју код осталих словенских народа</i>	385
Нићифор Дучић	
<i>Свети Сава, српска црква и српска краљевина у XIII вијеку</i>	389
Јован Мишковић	
<i>Српска војска и војевање за време усјанка, од 1804–1815 године</i>	401
Јован Ђ. Авакумовић	
<i>Стара српска порођа поређена са енглеском порођом</i>	427
Милутин И. Гарашанин	
<i>О пољичкој књижевности</i>	447
Љубомир Јовановић	
<i>О Лејојису поја Дукљанина</i>	463
Михаило В. Вујић	
<i>Најновији обрј у шртовинској пољичици</i>	469
Јован Н. Томић	
<i>Град Клис у 1596. години</i>	491
Ђорђе Павловић	
<i>О јравосуђу</i>	511
Слободан Јовановић	
<i>Уставобранијељи и њихова влада 1838–1858</i>	523

Академија уметности

Милан Јовановић Морски <i>Поћлед на индијску драму</i>	541
Павле Паја Јовановић <i>Изложба слика</i>	563
Јован Јовановић Змај <i>Краљевић Марко и Тројлав Арајин</i>	569
Стеван Тодоровић <i>Изложба слика</i>	575
Симо Матавуљ <i>О умейној ѿријовеци (расѿрава)</i> <i>Цар Дуклијан (ѿријовејка)</i>	581
Урош Предић <i>Изложба слика</i>	603
Андра Стевановић <i>О Дечанима</i>	609
Богдан Поповић <i>О ѿоложају ѿридева у ѿруји с именицом</i>	613

Чланови који нису одржали беседе

Светолик Радовановић	655
Андра Ђорђевић	657
Михаило Гавриловић	659
Стеван Сремац	661
Лаза Костић	663
Јован Бошковић	665

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА



АКАДЕМИЈА ДРУШТВЕНИХ НАУКА

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

ГЛАС

XXXI

94(497.11):929 Ranke '18"

ЛЕОПОЛД РАНКЕ И ОСЛОБОЂЕЊЕ СРБИЈЕ

БЕСЕДА

ДР-А ЈОВАНА РИСТИЋА

ЧИТАНА НА СВЕЧАНОМ СКУПУ СРПСКЕ КРАЉЕВСКЕ АКАДЕМИЈЕ
22 ФЕБРУАРА 1892 ГОД.

БЕОГРАД

ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

1892.

Библиотека САНУ АЗ;36



Јован Ристић

Леополд Ранке и ослобођење Србије

Jov. Ristić

Јован Ристић

(Крагујевац, 4. јануара 1831 – Београд, 23. августа / 4. септембра 1899)

Био је историчар и др филозофије, државник, посланик у Цариграду, министар спољних послова и краљевски намесник.

Друштво српске словесности: редовни члан од 2. јануара 1855.

Српско учено друштво: редовни члан Одсека/Одбора за науке историјске и државне од 11. септембра 1864.

Српска краљевска академија: прави члан Академије друштвених наука од 6. јануара 1890, председник Српске краљевске академије од 11/18. јануара до 23. августа 1899.

Приступну беседу одржао је на свечаном годишњем скупу Српске краљевске академије, 22. фебруара 1892. године (објављена у: Глас / Српска краљевска академија, 31 (1892): 3–29).

* Фотографија на претходној страни Библиотека САНУ F-271.

Госпођо,

Још у младости својој ја сам имао срећу, да дођем у додир са знаменитим историком немачким, који је написао чувену историју Српске Револуције. Утисци, које је он на мене учинио, тако су били моћни, да се из моје душе нису могли изгладити кроз цео век мој.

И данас, после четрдесет година, као да гледам за катедром свога професора, како предаје историју средњега века. Није речит, не привлачи слушаоце спољашњим сјајем; на против, говор му се тешко откида од усана; слушаоци се напрежу да ухвате сваку реч, јер се многа од њих или са свим изгуби, или се чује тек испрекидана. Поглед му је управљен небу. Гледамо га, како као пресељен у свет духова, излаже, тумачи, објашњава. Ма да је глас учености професорове давно утврђен, он нема много слушалаца. И што међу њима има и нас Срба, мање се има да припише томе чувеном имену, а више жељи, да чујемо научника, који је, у иностраноме свету историје, могао наћи разлога, да се заустави и на српској историји, да јој поклони ауторитет свога имена, и да јој посвети свој срдачан труд, своје огромно знање.

Кад је Вук Караџић, пре више од шесет година, у Бечу приповедао берлинском професору догађаје из историје српскога ослобођења¹, Ранке је предвиђао развој, који ће обилно потећи из тих догађаја, али можда није ни слутио, да ће му бити суђено, да доживи и свечану прославу педесетогодишње успомене на те догађаје; да је доживи и да у њој учествује. И 1865 пише он своме брату из Париза, да је први дан Духова гледао у румунској цркви у Паризу, како Срби прослављају педесетогодишњи јубилеј ослобођења Србије од турскога јарма. „Нисам, пише он, разумео ни речи, али ми је било драго слушати звуке, којима један велики део источних хришћана слави Бога.“ Кад је чуо име Михаила Обреновића и молитву за одржање Србије „осећао је, вели, да је то био онај исти тренутак, у коме цео српски народ свечано прославља своје ослобођење, које је, у исти мах, и политично“. Њен је ослободитељ „основао једну малу силу, која је његовом народу дала значајан положај, а обећава још значајнију будућност“.

Четрнаест година после ове светковине, а двадесет и седам после мога ђаковања у Берлину, дала ми се прилика, да походим свога негдашњег професора. Видех старца, који беше претурио осамдесет година, обрвана и теретом века и многогодишњим радом. Коса

¹ 28 јуни 1878. Es est eben fünfzig Jahre, das ich taglich den unvergesslichen Freund Wuk in Wien meine Treppen heraufsteigen hörte – er hatte einen Stelzfuss – um mir serbische Geschichten zu erzählen. Zur eigenen Lebensgeschichte von Leopold Ranke. Leipzig. 1890. S. 621.

му на глави изгледаше као маховина; беше немарно одевен, али још ведро и светла погледа. И што ме веома радоваше, он беше још једнако заузет за Србију, за њену судбину, за њену будућност. Сви догађаји српски, које је он онако класички описао, као да живљаху још у његовом памћењу. Радовао се, кад је слушао о напредовању Србије; био је усхићен, кад је берлински конгрес признао независност њену; високо је ценио и њено територијско увећање, али је нада све уздизао *независношћу*, као извор живота и развитка.

Најпосле, кад је доживео и оне догађаје, из којих је непосредно потекла независност Србије, он их је нацртао са не мање пажње и љубави. „Са не малом радошћу, пише он (27 јуна / 9 јула 1878) српском заступнику код берлинскога конгреса, поздравео сам ја ваше саопштење, да су Силе на конгресу признале независност Србије. У томе лежи свршетак оне везе, која је најпосле до хаотичних заплета довела. Тако се негда отргла република сједињене Нидерландске од Шпанске монархије, па одмах за тим и војводство Пруско од Пољске. У Србији ступа тиме у живот еманципација једне компактне народности, која се сад може управљати по своме најбољем знању и по својој моћи. То је довршетак свију оних догађаја, који су, са неком доследношћу, настали после првога устанка кнезова противу насилне владавине јаничарске. Ја честитам народу и његовој влади на томе: нека би му отуда потекла срећа и благослов!“

После ових редака, пуних значаја, пуних љубави према народу српском, смемо ли и посумњати о одушевљењу, које провејава дело ученога писца историје српске револуције? Ну то није сваколика врлина његова. Кад ми читамо Вука, ми га читамо у сласт; ми се дивимо правилном, лепом и течном слогу његову. Причање је Вуково видно и светло; излагање пуно херодотске простоте. Кад читамо Симу Милутиновића, ми уживамо у одушевљењу његову. Ну ми гледамо пред собом само догађаје и људе, без довољне везе узрочне, без светлости у целини. Имамо пред собом обилату грађу, али не и конструисану зграду; или, у колико би је и било, она је усамљена, одвојена од другог света. Не видимо довољно, колико на њу утиче живот других народа и држава. Догађаји и људи ређају се, више мање, као самоникли и самохрани. Више су већ попуњене ове празнине у брижљиво написаном делу Венијамина Калаја, а још више има светлога објашњења кад ослобођење Србије описује лепим и хармоничним слогом француским Сен-Рене Таљандије, француски академик. Ту већ излазимо из кронике и прелазимо на поље историје; имамо посла са ученим људма, са књижевницима спремним, са уметницима од заната. Они су, и један и други, модерни историци, потпомогнути знањем сувремених европских догађаја, у којима су догађаји српски само једна алка у светскоме ланцу њима добро познату.

Али нада свима њима стоји узвишен Ранке, који, као сури орао, све наткриљава својим високим летом и далеким погледом. Узев у помоћ своје пространо знање прошлости и сувремености, он је насликао нову српску зграду као зналац богат, као уметник духовит. Оно, што Ранке сматра као најглавнији задатак историје, он потпуно изводи и у својој историји српске револуције: он се труди, да она буде *истииниша* и да у њој свуда превлађује *научан карактер*; он се труди, и он успева. Ми гледамо не само критички изложене догађаје, него чујемо још и узроке, са којих су они узели овај а не други правац. Излази нам пред очи и

онај процес, из кога извиру догађаји, и оне ближе побуде, које непосредно покрећу носиоце догађаја, и они тајни конци, који се из даљине провлаче кроз њих, остављајући често неизгладиве трагове, пресуђујући по кад што начином заповедничким судбину народа, који се у борби са противником не види из крвавих догађаја. Ауктор нас изводи на висину, са које добијамо слободан, отворен поглед на цео предео. „Која је управо та сила, која у нашој Европи влада?“ Тако пита ауктор, па одговара: „То је споразум Велесила, који искључује владу једне једине Силе, па је из свију њих саставља. Рат почиње, кад се овај споразум не може више да постигне. Нови догађаји доводе непрекидно споразум у опасност. У овој опасности и лежи интерес тако названог источног питања; јер управо у колебању источних одношаја, који са свима осталима стоје у непосредној вези, и лежи могућност општега сукоба. По некад се судар отклони, ну по некад заиста избије неспоразум између Сила, те оне једна с другом уђу у борбу. То је већ и само по себи предмет од велике важности, али се ова пење још и самосталним тежњама, које се на Истоку рађају. Ну ове се нигде не истичу значајније, него што то бива у Србији, која је, при томе, ступила у нову стадију своје историје. Ослањајући се, истина, на себе саму, али опет под сталним утицајем општих светских одношаја, Србија је ојачала и доспела до положаја, који ју је мало по мало довео до ггуне еманципације њене.“

Не ће нико од нас тражити да проучава, до највећих подробности, догађаје у историји српске револуције, коју је написао један странац још пре шесет година² па је после попуњавао, у колико су се догађаји даље развијали. Од тога је времена много што шта прибележено, испитано и оцењено на пољу домаће историјске књижевности, што није могло бити познато ни Вуку, који је био главни извор нашем немачком историку за догађаје из времена Карађорђевог и Милошевог Србије. Није за нас важан Ранке са стране факата. У колико још чињенице наше историје нису прибране, оне ће се, без сумње, прикупити и уредити, али ће за свагда важна остати она оцена, коју о догађајима и о људма изриче Ранке, историк узвишен над предубеђењима, хладан и објективан. Ранке је философ историје нашега ослобођења.

Признати аукторитет на пољу светске историје, он је овде наишао на једно поље, где му нису сметала лична осећања, да на своје дело удари печат савршенства, као што би могла сметати Србину, који би писао *новију* историју свога народа. Да, задовољство, радост је за Србина описивати успехе и врлине свога народа, али му је тешко подносити, а још теже описивати поразе и немиле догађаје, заблуде и предрасуде наслеђене под вековном владавином основаном на начелима ислама. Докле једна од главних максима о писању историје вели, да историк треба да уме и трпети и пустити да трпе и они, које он љуби, историку, који пише историју, нарочито *новију* историју свога народа, тешко је а да не покуша, да умали, ублажи, извини, кад год трпе његова лична, народна, патриотска осећања. Она га занесу, и он не може а да се не преда уобразиљи и визијама ма у коме ступњу, а да не пређе на

² Први пут издао је Ранке своју историју 1829 у Берлину, под именом: *Die Serbische Revolution. Nach serbischen Papieren und Mittheilungen.*

Друго издање изашло је 1844 у Берлину, под истим именом, а треће и последње у Лајпцигу, 1879 под именом: *Serbien und die Türkei im neunzehnten Jahrhundert, von Leopold von Ranke.*

поље поезије. И онда имамо посла са осећањима, са патриотством, али не и са историјом. Le patriotisme est une vertu; l'histoire est une science; il ne faut pas les confondre, вели Жил Симон, француски академик.

Ну и странци, који пишу српску историју новијега времена, имају често махна своје врсте. Они су или недовољно обавештени, или предубеђени, или хладни према великом делу ослобођења Србије. Где би домаћи историк пао у погрешку да умали, ублажи или извини, ту по гдекоји странац увећава, поштрава, осуђује. Такав историк није француски академик Сен-Рене Таљандије; још мање је то Леополд Ранке. И он осећа; и он љуби предмет, који проучава, аналише га и цени; али љуби и без рачуна, и без наслеђене предубеђености. Он није ни адвокат, ни судија; он је само сведок, који приказује историјске чињенице, па их научно обрађује. У историју српскога ослобођења он није унео погледе ни локалне, ни страначке; а ако би у њу унео каквих осећања, то би била осећања човечанске правде. „До сад смо му се дивили, а сад видимо, да је и добар човек,“ – рекао је у Кембриџу говорник (Vicemaster), кад су, на једном скупу књижевника и научника, славили чувеног немачког историка. А ми данас велимо: такав нам је и требао историк. Требао нам је критериум његове добре душе, која никога не вређа, али никоме и не ласка.

Ранке гледа са висине, како се рађа сунце српске слободе из онога реформаторског духа, који је био прожео XVIII век. Пред науком војном губи се сила јаничарска; Селим се стара да је обнови, уводећи и сам нову војну систему. То озлојеђује јаничарску касту.

У овим покушајима налази хране дух раздора; он подрива силу отоманску, која је већ почела да се исцрпљује. Незадовољство са реформама Селимовим и Махмудовим почиње налазити израза у устанцима појединих царских власника, међу које иде Пасваноглу. Од како је основана отоманска владавина у Европи, ретко се догађало, да су Турци употребљавали Хришћане за савлађивање својих суплеменика и једновераца. У њиховим сукобима добијају сад и Срби своју улогу под Хаџи-Мустафом. Познато је учешће, које су они имали у савлађивању буна мусломанских под Станком Арамбашаћем. Од како се Високи Стефан, у друштву са Бајазитом, борио противу Тамерлана, ово је, ваља да, био први случај, да се Срби и Турци боре упоредо против Мухамедоваца.

Ну дух рајин сада је био добио само нову храну противу својих угњетача. Још за време аустријских ратова народ је српски био нашао ратничку школу у једне хришћанске војске, која му је дала прилику, да позна војне уредбе и војну дисциплину. Под њеном заставом он је војевао успешно до Скопља и Качаника, а у новије време, до престонице кнеза Лазара, где је, уз његово одушевљено учешће, на ново пропевао запуштени храм Лазарев.

Сад је народ српски сâм на бојном пољу противу силне царевине отоманске. Насиље га је довело на границу бића и небића, где он није више могао чекати на савезнике; насиље је пробудило у њему сваколика осећања о опстанку, свуколику свест о части и о будућности. Историк нас води с једнога бојног поља на друго, где гледамо велика пожртвовања, дивну борбу, која нас опомиње на предања старих класичних времена. Србима, у тој неравној борби, Ранке одаје своје пуно признање. Осам година пролазе у крвавим бојевима, где се Србија, отворена географски непријатељу са три стране, одупире великим навалама са успехом, који изненађује и Наполеона, великог војсковођу светског; где Карађорђе развија

енергију и брзину рада, која га води с једне границе на другу, да све упути, да акцију на разним крајевима доведе у склад, а кад затреба, да поколебани дух оживи и поврати.

Срећа је велика не само за Карађорђеву, но и за Милошеву Србију, што је, одмах у почетку покрета, заснована јака монархијска власт. Тиме се, и у првом и у другом чину српскога устанка могло одржати јединство моћи и власти.

Ову пресудну чињеницу није могао а да не опази онако уман посматрач, као што је био Л. Ранке. Он јој даје израза у мало речи, подсећајући на борбу грчку, у којој ни један капетан није могао доћи до превласти.

И заиста, кад је Карађорђе сломио дух отпора својих супарника кнезова и завладао положајем, он је имао у рукама једно од главних средстава за успех. Његова метода била је меродавна и за други устанак; његов пример створио је догму, која је живела у духовима и охрабрила Милоша, да пође његовим стопама, па да и он одржи у својим рукама јединство власти и команде.

Докле ми видимо од 1804–1813 једнога, па од 1815–1839 другога вођа, којима се све у Србији, с вољом или силом, покорава, у Грка гледамо, како се истиче час један, час други вођ; како се они, истина храбро, али сваки за себе, на челу својих чета, боре противу мусломана; како местимице савлађују отпор, сатиру завојеваче и сабирају тренутне користи, али успеха *народнога*, ту нема, јер нема јединства команде и власти. И није га ни било, докле год три велике Силе нису узеле у своје руке ствар њихова ослобођења.

Јединство власти у *оним йриликама* Србије није значило ништа мање но *јединство народа*, и што је оно створено, припада заслуга, у првој периоди, Карађорђу, а у другој, Милошу. Оно је била прва полуга, на којој је основана мала српска монархија.

Други елемент успеха био је политични додир Србије са хришћанским Силама. Овај је додир од велике важности. На њ обраћа Ранке особиту пажњу, јер је раја, сама себи остављена, била немоћна за потпуни успех. Још у прошлости веку биле су Русија и Аустрија развиле заставу противу полумесеца; Јосиф II у „име човечанства“. Ну после променљиве ратне среће Аустрија се повлачи, а остаје сама Русија на пољу борбе између крста и полумесеца. Она постаје природна савезница хришћанских народа на балканском полуострву. За то и видимо, како се често, за време Карађорђево, комбинује војна акција српска са руском.

После дуге и очајне борбе, Србија се нашла у најширим границама, које су се тада могле постићи. Она није била ограничена на сам београдски пашалук; она је била захватила и крајеве од околних пашалука и санџака: од Видина имала је Крајину, Кључ и Црну Реку; од Ниша, Алексинац и Бању; од Лесковца, Параћин и Крушевац; од Новог Пазара, Студеницу, а од Зворника, Јадар и Рађевину.

А кад је основана српска народна владавина на овоме плодном и за културу подесном земљишту, онда јој је требало наћи и гаранције политичнога бића, *међународно йризнање*.

Како су се оне могле наћи? Просто признање султаново, и кад би се могло добити, осећало се као недовољно. Стање отоманске царевине није показивало довољно стабилности у одношајима, а карактер њене владе није улевао довољно поверења. Трбало је јемство какве стране силе, кад, у ономе бурноме покрету светском, није било изгледа, да се може доћи до гаранције европске.

Аустрија, имајући и сама да се брине за свој опстанак, нагињала је, у великом сукобу европских сила, час на једну, час на другу страну; она се није могла одлучити, да својом гаранцијом вређа Турску, јединог суседа, који ју је остављао на миру. Није се могла Србија ослонити ни на Наполеона, који је имао интереса, да ојача Турску противу Русије.

Једина узданица српска била је Русија, којој се Србија са самога почетка придружила. Ну Русији је тада предстојао рат опаснији, но што га је она икада водила. 1812 кренула се противу ње војска, какву Европа дотле није видела; она је имала да се бори за свој политични опстанак противу једног војсковође, који ће међу војним талентима свију векова своје место одржати.

Русија се морала мирити са Турском. У своме уговору, закљученом у Букурешту, она није ни на Србију заборавила. (1812 чл. 8.). И ако у приликама, у којима је Русија мир закључила, није било могуће одржати заузете тврдиње у рукама српским, положена је основа за самосталну унутрашњу управу, по примеру управа, какве су се тада биле затекле на неким острвима Архипелага. Реч *таранџија* није изречена, али је Русија, самим потписом уговора, стекла право да контролише извршење уговора. Од великога је значаја, што је било уговорено, да ће се уређење ове управе извести *договором између отоманске владе и српскога народа*. И ова је последња одредба имала важних последица за политични живот Србије докле је год трајао њен васални одношај према Отоманској Порти.

После закљученог мира, Русија је прикупљала све своје силе, да се спреми за борбу, која је имала да реши њену судбину. И руски пук, који је становао у Београду, оставља земљу, за коју он, у осталом, и није имао толико важности као одбрана, колико као символ савезништва. Удаљење руске војске од српских граница охрабри Турску у њеној свагдашњој намери, да и у Србији поврати све на стару ногу, као што се већ видела у своме старом положају у Бугарској, у Влашкој, и у Молдавији. У брзо се видело, какве је намере гајила Порта и у погледу на извршење својих обавеза примљених према Србији. Реиз-ефендија и први драгоман Портин плаћају главом, што су посредовали при закључењу мира у Букурешту; њихова смрт пада у онај исти тренутак, кад српска депутација долази у главни стан турски, да се споразуме о извршењу оне тачке мира, која се односила на Србију.

Прилике се окрећу против Србије на свима тачкама. И са руско-француског бојишта почињу већ стизати гласови, који се тумаче као руски пораз. Они улевају особито поверење Турској, која мисли, да је већ дошла у положај, у коме може забацити све обзире према Русији. Са две стране она креће силну војску против Србије. На челу оне, која долази од Румелије, стоји сâм велики везир, Куршидпаша, који је за то и постао великим везиром, да би, као стари противник српски, могао сам предводити војну против Србије.

У Србији је све било прегло на одбрану. Карађорђе позива народ на оружје, храбрећи га средствима, којима Србија сада располаже. „Нису ли то, говораше он у своме прогласу, они исти непријатељи, које смо ми онда надвлађивали, кад им, сем голе душе, нисмо ништа друго могли на супрот ставити? Сад, на против, имамо 150 топова, 7 тврђава од камена, 40 шанцева, на којима су Турци често крв пролевали, а нису их могли узети; а и народа је, придоласком наше сродне браће, сад два пут више. Не! Десет година можемо се држати без сваке помоћи, али и пре, него што прође пола године, доћиће нам помоћ од нашега савезника. Само треба сви сложено да устанемо на оружје.“

И заиста, свако се показивао пун готовости на жртве. На Дрини, на Морави и на Дунаву заузму се стратегијски положаји. У Јагодини хтео је Карађорђе образовати резерву, како би онима притекао у помоћ, који би је највише затребали.

Ну сад наступа стање необјашњиво. У духове улази општа пометња, каква се није јављала ни у најтежим данима борбе за прошлих девет година. Са бојишта почињу стизати црни гласи: најпре са Дунава, где пада штит Крајине Хајдук Вељко; па са Дрине, коју је имао да брани кнез Сима, али је није довољно бранио у пркос наваљивању храбрих војвода Стојана Чупића, Милоша Обреновића и проте Ненадовића. Куршид је обишао Делиград и довео у опасност положаје српске на Морави. Само је Шумадија била слободна од непријатеља.

Никада се није земља налазила у толикој опасности, од када је 1804 устала на оружје, па ни у годинама 1806 и 1809. Први пут ју је Карађорђе спасао срећним бојем на Мишару, а други пут сачувао леву обалу Мораве, па за тим и десну ослободио. „Сад га, (1813) каже историк, траже наши погледи више но икада. Сад може он оправдати претензије, са којима се постојано наметао земљи за поглавара: може довести до значаја права и користи монархијске власти. Али, непојмљивим начином, њега нема ни на Дрини, ни на Дунаву, ни на Морави. У нераду проводи он време са неколиким момцима, час у Тополи. час у близини Београда. Нигде се не види, и већ многи мисле, да је умрљо.“

Ми се морамо мало више задржати на овоме значајном моменту историје српскога ослобођења; морамо се задржати дуже, но што би допуштала наша намера, а и задатак ових врста. Моменат је пресудан и по судбину земље и по карактер њена поглавара. У оскудици довољних података, Ранке покушава да објасни психолошки стање душе и одлуку Карађорђеу. Пустимо га, да он сам и говори: „Да је он (Карађорђе) имао да заповеда каквим одељењем војске, или да брани какву тврђаву, ми мислимо, да би он показао стару храброст. Али сад, кад он није стајао непосредно према непријатељу, њега је само захватало расположење разбијених и малаксалих бегунаца; он није могао осећати радост, коју јунаку улева поглед на непријатеља. По што сви они пријатељи, којима је његово ухо стајало отворено, очајаваху и мишљаху на бегство, и њега је опште расположење захватило и однело. Има људи, који умеју боље стећи, но очувати. Нада на будући добитак, на будућу величину, подстиче их непрестано; страх од губитака одузима им мирну мисао. Ако се не варамо, у општој пропасти мислио је Карађорђе да себе спасе у сигурне границе, а своја блага да склони под земљу – зна се поуздано, да је он своје новце закопао – како би се могао повратити при повољнијим приликама, у бољим временима, потпомогнут савезницима, које је у своме прогласу поменуо. То му је могао потврдити и руски консул, ако је у опште истина, као што неки тврде, а ми нисмо дознали, да је овај, у томе тренутку, имао на њ утицаја. Ну ни на који начин не би се Карађорђе могао тиме извинити. Његова је дужност била да заложити свој живот за народ, који му је био поверио свуколику срећу своју. Уз то још далеко није било све изгубљено. Бар су се могле тврђаве држати до зиме; могли су се бранити и у планинама. Рђаво време и оскудица у храни Турке би собом из земље истерали. И кад ништа не би пошло за руком, бар би се са славом пало.“

19 септ. појавио се Карађорђе на Морави, нико не зна за што, а 21 побегао је он са Недобом на аустријску област. *Ово удаљење било је, вели Ранке, после Вељкове смрти, груби њежак и пресудан удар.* Турци уђу без отпора у Смедерево и у Београд, нашав целу земљу отворену; јер од резерве, која се имала образовати у Јагодини, није било ни трага.

Што Карађорђе није претпоставио да падне са славом, приписује историк његовој оскудици моралне снаге. Свакојако, види се, да је она била Карађорђа издала.

Али, кад Ранке иде и даље, кад он тврди, да у опште у новој историји Србије и нема земљишта за моралну моћ, ми морамо подсетити на оне највише моралне моменте, у којима се бацају у смрт Синђелић и Рајић, којима и сам Ранке одаје правду, и ако још не у оној мери, у којој се нама чини, да је они заслужују; морамо подсетити на Хајдук-Вељка, који „*лаву даје, Крајину не даје*.“

Ако се појмови о моралу могу и разликовати према ступњу образованости и предањима народним, сва времена и сви народи сматрали су *јојрживовање* као највиши морални моментат. А оно је најчешћа, најсветлија појава у историји српскога ослобођења и у првome и у другоме чину његову. Ако је Карађорђа издала морална снага, није она издала и Милоша, који је такођер био вођ народни, који је, као човек, могао и сам осећати потребу, да своју главу спасе у сигурне границе, а имао је и блага, које је могао закопати у земљу. Не, он то не чини, но, по што је и Вељко пао, вичући у последњем часу своме „*држ'ше се*“, и по што Карађорђе одлази, Милош остаје, да чека судбину Вељкову, делећи зло и добро са браћом својом. Кам' срећа, да је тако учинио и Карађорђе! Срећа би то била и за њега и за Србију. Он не би био дао повода, да историк, приликом његове трагичне смрти, даје израза жалосној истини, „да би много боље било за Србију, и по што и у смрти има среће, да би много срећније било и за њега самога, да је некада с мачем у руци био пао у последњем српском опкопу противу Турака.“ Озбиљност ове оцене не може нико превидети, коме је позната смотреност нашега историка; та он је, по благости својих историјских пресуда, могао и једноме Цезару Борџији опростити половину грехова његових.

На против, Милош је, вели Ранке, имао осећање о томе, да се у великим народним несрећама не треба делити од свога народа. Ни сам Јаков Ненадовић, који се нарочито за то био повратио на обалу српску, није могао успети, да склони Милоша, да се и он од свога народа одвоји.

Ранке високо цени и војне заслуге Милошеве. „Милош је, вели историк, извео једну војну, која се може мерити са сваком другом, која се ма када у Србији догодила. Брзина, са којом се он појавио на Палежу, зрело промишљено држање, којим је он на Љубићу предусрео далеко јаче Турке, издржљиви напад на пожаревачке опкопе, заслужују свако признање.“

Ну још је већи Милош као државник. У његовој борби видимо постојано мудре резерве према јачем. Он је свестан о слабости свога народа и о надмоћности непријатељевој; он увиђа недовољност својих средстава, па оставља свуда за собом одступну линију. Ако су покољи вршени често над Турцима за војевања Карађорђева, а нарочито онај, што је извршен 1807 у Београду, дали повода нашем историку да у њима гледа казну неба, да у њима налази *извор несрећи, која је Србе онако грозно снашла 1813*, Милошева дела излазе, уз мудру државничку резерву, још и као великодушна и човечна. Он нигде не изазива освету јачега, нигде не дражи злоћуду Немезу; он постојано задобија побеђеног непријатеља. И кад се две велике војске крећу противу њега, једна од Румелије, друга са Дрине, њихови вођи, и Марашли-Али-паша, и онај страшни Куршид, који је 1813 био кобан по Србе, утркују се, ко ће пре ући у преговоре са Милошем. Милош опет, са своје стране, с поуздањем у своју прошлост, иде у

стан њихов, где и његов живот и Србију спасава његова мудра и хумана политика осведоче-
на у ратовању с Турцима.

Обрт великих европских догађаја дошао је Србији у помоћ, кад јој је ова била најпотреб-
нија. Наполеон је био пао; реч Русије добила је поново своју пресудну моћ у Европи и свој
спасоносни значај за Србију.

Између две велике непријатељске војске Милош се умео вешто савијати, излажући се и
сам лично највећим опасностима, докле му није опет синула звезда среће. То је била звезда
Србије, коју је велики ум Милошев умео дочекати. Кад небо није хтело обдарити човека
даром предвиђења, оно му је оставило у накнаду онај велики дар, који обазриво мери своју
снагу и своје кораке, који брижљиво употребљује прилике – дар, који ми *шакшом* зовемо.
Ово срећно својство није изневерило Милоша у његовим спољашњим одношајима од
почетка па до краја његове јавне каријере. Он је, заиста, имао среће, јер је имао памети. *An
der unwiderstehlichen Gewalt der Verhältnisse scheitert selbst der beste Mann, und von ihr wird
ebenso oft der mittelmässige getragen. Aber Glück hat auf die Dauer doch zumeist wohl nur der
Tüchtige.*³

Срећа Србије, срећа Милошева није ваља да никада светлије синула, но кад је посланик
Александра I, после пада Наполеонова, запитао султана, какав се то рат води у Србији на
супрот миру закљученом у Букурешту.

И кад Ранке чешће износи, да су се догађаји у Србији стално комбиновали са догађајима
европским, ми не ћемо погрешити, ако узмемо, да је та комбинација била посредна; између
једних и других догађаја стајали су, као посредници, догађаји руски. Они су непосредно
утицали на развитак српскога питања.

Кад је Русија скрхала француску инвазију, природно је било, да је она морала пожелети,
да и са Турском расправи рачуне, који су, између њих, остали нерасправљени још од
букурешког мира; али је та тежња Русије ударала дуго на несавладљиви отпор Турске. Тек
кад је благога и мирољубивога цара Александра I заменио цар Никола, осетила се живља
политика у томе правцу. Први њен резултат била је Акерманска конвенција (1826), која је
успоставила важност одредбама букурешког уговора. Ну и тада је знала Порта да одуговлачи
и изиграва све до 1829 године.

Међу тим је стање ствари у Србији носило карактер привремене природе. Од 1815 до
1830 и државоправно и међународно стање било је везано за личност Милошеву; оно се
могло свакога тренутка пореметити. И ту сад леже две нове врсте Милошевих заслуга.

Докле је Порта вребала сваку прилику, да у Србији све поврати на стару ногу, Милош,
остављен за време сам себи, без спољашњих савезника, узимао је мало по мало у своје руке
сва она права, која је од Порте тражио, пре него што му их је она и хтела признати. А у
земљи савлађивао је он, у исти мах, унутрашње тегобе; сузбијао је, као и Карађорђе, гво-
зденом руком, своје противнике, угушујући њихове пожуде за увођењем спахилука. Заиста,
Милош је, запојен појмовима свога времена на балканском полуострову, често ударао стран-
путицом у унутрашњој управи, ну српски патриотизам није ипак смео не желети му победу
и унутра и с поља. Унутра био је Милош стожер јединства Србије, а с поља представник

³ Молтке.

њезина ослобођења. Његово властољубље, и ако је могло бити мање нагло, стајало је вазда у служби општинских интереса, докле се не може доказати, да је то свагда било и код његових противника. „У томе је, каже Ранке, и лежало превасходство Милошеве власти, што је она била народне природе, и што је смело и крепко изражавала тежњу за ослобођењем од Османâ, која је духове дубоко испуњавала.“

И само порекло унутрашњих установа објашњава, у неколико, правац Милошеве управе. Ранке би био претпоставио, да је првобитно уређење аутономне Србије било основано на домаћим уредбама, које су се затекле у облику општина и кнежина, али увиђа, да је, по природном току ствари, превласт војвода морала сузбити власт кнезова и постати главни центар сваке власти. Што се догађало код мањих војвода, природно је, да се морало развити још у већој мери код Милоша, коме је требало, да и према Порти има довољно власти у рукама.

Требало је дочекати нове догађаје. Требао је још један рат између Русије и Турске; требало је да Дибић пређе преко Балкана, да у Дренопољу диктује нове погодбе мира у духу букурешких погодаба, па да Србија и формално уђе у уживање својих тековина. Дуг је и трнован пут, којим се до њих дошло, али се ипак дошло, захваљујући жртвама народа српског, захваљујући дипломатској потпори Русије, захваљујући мудрости и патриотској издржљивости Милошевој. Као кад се у екзактним наукама учини какав проналазак, који, у почетку једва опажен, у даљем развоју свом узме толике размере, да отвори нов свет знања, тако је ишло и о Милошевом творевини. По свршетку његове војне акције, Србија је још обична турска провинција, а Милош прост чиновник турски, који замењује Турке у купљењу харача; он, мало по мало, оснива засебну заједницу државну, најпре једва нешто аутономну, а после државу самосталну, која улази у европску међународну заједницу као равноправан члан; он, најпосле, оснива у новој монархији и народну династију, која за Србију постаје застава честих пресудних успеха на путу народне мисли. Под том славном заставом стекла је Србија све тековине данашњег јавног права свога.

И ако ауктор постојано износи, како се комбинује устанак једне мале, али компактне народности са утицајима европским, он нигде не пропушта констатовати, да је карактер српскога ослобођења самосталан, да је народ српски стајао у суштини на темељу свога унутрашњег развитка.

С правом се може рећи, да је дело ослобођења Србије дело њених синова. Ту непобитну историјску истину потврђује Л. Ранке, кад каже: „Аутономија српскога народа, која је сама себе успоставила, његова одлучност и енергија чине значајну појаву у историји деветнаестог века.“

Можда се славни немачки историк не би ни одлучио, да пише историју српске револуције, да није нашао, да њен значај прелази далеко преко граница земаљских. Хтео је у живим примерима да изнесе на видело противност, у којој стоји ислам са хришћанством, противност, која не беше нигде живље развијена, но у унутрашњости турских области. Ту се могло најбоље видети, како се преображава појам јавне власти, како раја постаје народом.

Нема сумње, да је Србија и имала највише права на пажњу аукторову са овога гледишта. Још са самога доласка османскога племена у Европу, отпор српски јавља се најенергичније.

Два српска владаоца надају на бојноме пољу у одбрани државне независности! Уз пркос овоме витешком отпору, гаси се у XV веку политична самосталност српскога народа, а у XVIII пропада и његова црквена аутономија. Ну сви зли удеси њега не заустављају; он се диже и бори; он не престаје протестовати и у гори и на дому, и у цркви и на бојноме пољу; он се стално придружује свима противницима свога противника, док се најпосле 1815 не разви на Такову његова победна застава, под којом он, својом снагом и својим жртвама, извојева себи и слободу и државу.

„Српски нам је народ највише задао посла у Европи“, говорио ми је учени Турчин Хафис-беј у Цариграду. „Он се борио с нама све до Саве и Дунава, па и кад смо ове реке прешли, ударали смо на његов отпор до испод самих зидова бечких.“

Заиста, призор је величанствен! Највише измучено племе на балканском полуострву почело је претходити другим народима примером безграничнога пожртвовања пре него што се и јавио онај реформаторски дух XVIII века, који Ранке доводи у узрочну везу са српским устанком. Србија прва води коло ослобођења народног на Балкану. Тек, на неколико година после њеног ослобођења, полази њеним стопама храбри грчки елеменат. Требало је, да Србија и по трећи и по четврти пут уђе у крваву борбу за ослобођење свога племена, па да повуче за собом и ослобођење суседнога и сродног народа бугарског.

И кад Л. Ранке поносно подвикује, да је ислам надјачан хришћанским животом, Србија може с поносом чути, да он и њу рачуна међу носиоце те славне победе!

Али Л. Ранке иде и даље, иде и тамо, куда ми не можемо за њим поћи. Он приписује победу хришћанства једној сили, која је за време свеколике борбе, бар овде код нас на Балкану, била скоро са свим невидовна.

Ово објашњење аукторово има својих дубљих разлога. Имају, на име, две школе историка.

Једна од њих уноси у своје студије по који идеал човечији, па га узима за мерило својих оцена у свима догађајима и појавама, које описује.

Друга опет школа погледа на историју као на какав организам, излажући је објективно у целини. Она нема предубеђенога мишљења; ништа не одбацује, нити поправља; узима ствари онако, како су, и мери их мерилем, које у њима самима лежи.

Нема сумње, да Л. Ранке припада овој другој школи. Он уме да уђе у догађаје, да се пренесе у стање ствари, у време, које излаже, и без заузетости и без антипатије. Али бисмо рекли, да није свагда слободан ни од онога критериума прве школе.

Његов је идеал дух Запада. Из њега често потичу његове оцене; на њ своди он догађаје.

Духу Запада приписује Ранке и ослобођење хришћанскога Истока. То није само религија, која се бори и успева, па ни речи *култура* и *цивилизација* нису довољне, да изразе његову идеју. Што побеђује, то је, вели он, *џеније Запада*.

Заиста је геније Запада она велика моћ, која је давала правац многим европским догађајима, многим историјским струјама, које је испитивао овај велики историк; ну не бисмо рекли, да је и овде дух Запада решио ствар; да је решио борбу између хришћанства и ислама. Треба ли нам доказивати, да је Ранке овде протегаво утицај једној признатој покретној сили и преко граница њених, да је сувише генералисао свој закључак? Није ли много ближе позитивним чињеницама мислити, да оно што побеђује, није геније Запада, *но џеније Православља?*

Под овим знамењем задало је словенско оружје тешке ударе владавини ислама и сломило је њену моћ – у потпуноме одсуству западнога генија; шта више, ми ћемо рећи, да је моћ ислама у Европи сломљена уз пркос заштити, коју јој је указивао геније Запада.

Ну тај широки поглед ништа не смета, да оцене, које Ранке изриче о Србима, остану за нас свагда драгоцене. Оне носе на себи печат компетентна судије, потичући из уста научника, који је, духом својим, пропраћао постанак држава прошлих векова и гледао, како су се мењали многобројни народи на светској позорници. Ми се можемо радовати оној слици Србије, коју он црта. Тијер је за њ рекао, да он гледа на садашњост као историк, а ми бисмо још додали, да он кроз историју провиђа често и будућност. И са тога гледишта важна је не мање историја, коју је Ранке написао о ослобођењу Србије. И кад смо ми узели перо, да побележимо утиске, које је она на нас учинила, нисмо имали намеру, да прикажемо ово чувено дело, које учени свет одавно већ познаје. Учинило нам се, да је оно за Србе неисцрпљиви извор науке: да може да буде и извор утехе и успокојења кад духови клону, а дани изгледе. Такву животворну моћ пружа нам Ранке на свакоме листу своје историје! Он је, као философ, проучио скорашњу прошлост Србије и извео закључке повољне по наш народни понос. Ми смо додирнули само оне моменте српске револуције, у којима се најјаче открива њена творачка моћ; додирнули смо моменте, где нам се учинило, да имамо највише разлога, да се дивимо оној језгровитости у суштини, оној уметности у излагању. Да, у нашега историка стоји, уз критериум, и спољашњи облик на равној висини. У томе погледу њему је главна врлина, што свуда обухвата целину. Он пази и на појединости, али се и њима служи у интересу целине. Често једним јединим примером баца он електричну светлост на цело питање. Свака је глава његове књиге једна светла слика, у којој је све у хармонији и у сразмери; слог му је кратак и прецизан; равнотежа је свуда потпуна. Уз науку иде упоредо и историјска уметност.

Ранке је стекао неоспорно право на захвалност српскога народа; његова је историја вечити споменик ономе нараштају српском, чије је напоре и жртве он онако симпатично описао, а да се нигде о објективност не огреши.

Дајући израза осећањима захвалности, Краљ српски, као представник Србије, послао му је знамење св. Саве, кад је он славио свој последњи јубилеј; Српско Учено Друштво, тада још главни центар науке у Србији, поздравило га је такођер изразима топлога признавања. Један од наших признатих научника прегао је, да нам преда његову историју данашње Србије у српском преводу, који сви нестрпљиво очекујемо, уверени да ћемо у њему видети оно снажно, оно зналачко српско перо, којим се одликују сви радови преводиоачеви. А ја, негдашњи ђак и свагдашњи поштовалац великога историка, мислио сам, да ћу одужити један део свога дуга, ако његовој сени учиним помен захвалности; ако одам скровиту пошту компетентном веснику боље будућности српске. Чинило ми се, да се то не би могло *нигде* учинити достојније, но у средини Српске Академије наука; *никад* свечаније, но на дан намењен прослави оних великих догађаја, које је Ранке онако класички описао. Нека је слава свима вођима, свима трудбеницима српскога ослобођења! Нека је слава великом историку њиховом, заслужном пријатељу Србије!